पशुआरोग्य

जनावरांमधील मुतखडा आणि औषधी वनस्पती

प्रा. प्रणिता सहाणे
(मो.नं. ८६००३०१३२९)
कृषी व्यवसाय व्यवस्थापन महाविद्यालय,
गुंजाळवाडी पठार, ता. संगमनेर, जि. अहमदनगर

मुतखडा हा जनावरांसाठी केवळ धोकादायकच नाही तर वेळप्रसंगी प्राणघातक आजारही आहे. पशुपालकाला त्याची प्राथमिक लक्षणे माहिती तर हवीच पण त्यावरील उपचारांची कल्पनाही हवी. मात्र त्याआधी जनावरांमधील मुतखडा म्हणजे काय हे माहिती पाहिजे. शरीरात तयार होणारे अनावश्यक घटक तसेच अपायकारक द्रव्ये रक्तातून बाहेर काढणे आणि ती मूत्राद्वारे विसर्जित करण्याचे काम मूत्रसंस्था करत असते. परंतु या कामात काही कारणांमुळे अडथळा आला तर त्याचे गंभीर परिणाम शरीरावर होतात. या अडथळ्यांना मुतखडा असे म्हणतात.

भारतासारख्या कृषिप्रधान देशात पशुधनाचे महत्त्व खूप मोठे आहे. पशुधनापासून पशुपालकाला चांगले उत्पन्न तर मिळतेच पण त्यासोबतच शेतीसाठी खतही मिळते. पशुधनापासून जास्तीत जास्त उत्पन्न मिळण्यासाठी आपल्याला जनावरांच्या आरोग्याकडे लक्ष द्यावे लागते. जनावरांना आजार होणार नाहीत यासाठी काळजी घेणे किंवा ते झाल्यावर लवकर उपचार करणे खूप गरजेचे असते. ज्याप्रमाणे माणसाला अनेक आजारांना सामोरे जावे लागते त्याचप्रमाणे जनावरांनाही सामोरे जावे लागते. जनावरांची काळजी घेताना त्यांना खाद्य देणे, पाणी देणे, औषधोपचार करणे खूप गरजेचे असते.

मुतखडा हा जनावरांसाठी केवळ धोकादायकच नाही तर वेळप्रसंगी प्राणघातक आजारही आहे. पशुपालकाला त्याची प्राथमिक लक्षणे माहिती तर हवीच पण त्यावरील उपचारांची कल्पनाही हवी. मात्र त्याआधी जनावरांमधील मुतखडा म्हणजे काय हे माहिती पाहिजे. शरीरात तयार होणारे अनावश्यक घटक तसेच अपायकारक द्रव्ये रक्तातून बाहेर काढणे आणि ती मूत्राद्वारे विसर्जित करण्याचे काम मूत्रसंस्था करत असते. परंतु या कामात काही कारणांमुळे अडथळा आला तर त्याचे गंभीर परिणाम शरीरावर होतात. या अडथळ्यांना मुतखडा असे म्हणतात.

मुतखडा होण्याची कारणे

* पशूंमध्ये हा आजार प्रामुख्याने खाद्यामध्ये असलेल्या ऑक्झिलेट, इस्ट्रोजेन आणि सिलिका यामुळे होऊ शकतो.

* पिण्याच्या पाण्यात जास्त प्रमाणात असलेले क्षारदेखील या आजारास कारणीभूत ठरतात.

मुतखड्याची लक्षणे

* जनावरांना मूत्रविसर्जन करण्यात अडथळा निर्माण होतो. * मुतखडा झालेले जनावर थेंब थेंब लघवी करते किंवा त्याची लघवी पूर्णपणे बंद होते. * लघवी बंद झाल्यामुळे मूत्राशयातील लघवीचे प्रमाण वाढते. यामुळे मूत्राशयावर ताण येतो. * जनावरे कळ देतात. असह्य वेदना झाल्यामुळे जनावर उठ-बस करते, पाठ ताणते, पोटावर पायाने लाथा मारते.

मुतखड्यावर उपयुक्त अशा औषधी वनस्पती

१. हाडवणी

* हाडवणीमध्ये जिवाणूविरोधी गुण असल्याने या वनस्पतीची साल औषधात वापरतात. * सालीचे चूर्ण किंवा रस उपचारासाठी वापरतात.

मात्रा : मोठ्या जनावरांमध्ये चूर्ण १५-२० ग्रॅम किंवा सालीचा रस ४००-५०० मि.लि.

लहान जनावरांमध्ये चूर्ण ३-५ ग्रॅम किंवा सालीचा रस ५०-१०० मि.लि.

२. पाषाणभेद

* ही वनस्पती सर्वत्र आढळते. मुतखडा फोडण्यासाठी ही अतिशय उपयुक्त आहे. * पाषाणभेदचा अर्थ खडा फोडणारा किंवा खडा विरघळवणारा. * नावाप्रमाणेच ही वनस्पती पोटातील खडे विरघळवण्यास मदत करते.

मात्रा : या वनस्पतीचे मूळ मोठ्या जनावरांमध्ये १५-२० ग्रॅम, लहान जनावरांमध्ये ३-५ ग्रॅम द्यावे.

प्रमाण : दिवसातून २ वेळा द्यावे.

३. गोखरु

* सर्वत्र आढळणारी वनस्पती. याच्या फळाला सराटे असे म्हणतात. * हे सराटे औषध म्हणून गुणकारी आहेत. * याचा वापर करत असताना ते प्रथम स्वच्छ पाण्याने साफ करून घ्यावेत व त्यानंतर व्यवस्थित बारीक करून घ्यावेत. कारण हे काटे अन्ननलिका किंवा पोटामध्ये इजा करू शकतात.

मात्रा : मोठ्या जनावरांमध्ये १५-२० ग्रॅम, लहान जनावरांमध्ये ५-१० ग्रॅम.

प्रमाण : दिवसातून २ वेळा मात्रा द्यावी.

४. गोरखगांजा

* सर्वत्र मोठ्या प्रमाणात आढळते. * या वनस्पतीच्या मुळांचे चूर्ण किंवा रस औषधांमध्ये वापरतात.

मात्रा : मोठ्या जनावरांमध्ये मुळाचे चूर्ण २०-३० ग्रॅम किंवा मुळाचा रस ४००-५०० मि.लि., लहान जनावरांमध्ये मुळाचे चूर्ण १०-१५ ग्रॅम किंवा मुळांचा रस ५०-१०० मि.लि.

प्रमाण : मात्रा दिवसातून दोन वेळा द्यावी.

५. सेगमकटी

* ही वनस्पती प्रामुख्याने दक्षिण भारतात आढळत असून, या वनस्पतीचे मूळ औषधीमध्ये वापरतात. * ही वनस्पती मूत्रसंस्थेच्या बहुतेक आजारांमध्ये उपयुक्त आहे.

मात्रा : मोठ्या जनावरांमध्ये २०-३० ग्रॅम, लहान जनावरांमध्ये १०-१५ ग्रॅम.

प्रमाण : मात्रा दिवसातून २ वेळा द्यावी.

(टीप-जनावरांवर कोणत्याही प्रकारचा उपचार करण्याअगोदर पशुवैद्याचा सल्ला अवश्य घ्यावा.) ■